

та декорі інтер'єрів – використання багаточисленних дзеркал та живописних панно, зігнутих ліній, що нагадують окреслення черепашок, складне плетіння різблених та ліпних орнаментів, завитків, розірваних картушів тощо.

<sup>7</sup>Еклектика – поєднання в одному творі різнорідних елементів. Умовна назва європейської архітектури XIX – поч. XX ст.

<sup>8</sup>Ясевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков. – К., 1988. – С. 111.

<sup>9</sup>История русской архитектуры. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 517.

<sup>10</sup>Дорогами Южной Ровенщины. – М., 1989. – С. 26.

<sup>11</sup>Велика кількість мусульманських архітектурних пам'яток міститься на території Іспанії, яка з VIII по XI ст. знаходилася під пануванням арабських завойовників.

<sup>12</sup>Одна з умовних назв світового мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. Спорудам у стилі модерн характерний декор з природними мотивами, асиметрія планів, експресивність композиції, використання параболи та інших криволінійних обрисів у віконних та дверних прорізах. Декору у стилі модерн притаманний декоративний символізм орнаментики та скульптури.

Наталія РУБЛЬОВА

Київ

## НАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК У ВЗАЄМИНАХ СВІТСЬКОЇ ВЛАДИ І РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (ПЕРША ТРЕТИНА XX ст.)

У Російській імперії РКЦ сприймалася насамперед як релігія поляків. Навіть через 100 років після поділу польських земель РКЦ вважалася чужою, привнесеною ззовні релігією правлячої еліти поваленної, але нескореної і бунтівливої Польщі. Відтак правові стосунки держави з РКЦ до 1917 р. регулював “*Статут духовних справ іноземних віросповідань*”, кожним артикулом якого підкреслювалася другорядність цієї конфесії, її залежність від самодержавного волевиявлення та підпорядкованість світському адміністративному апаратові<sup>1</sup>.

Антагонізм польських та російських інтересів виразився також у засадничо відмінних підходах до етнічної ідентифікації католиків, які мешкали на терені України.

Польська сторона трактувала приналежність особи до пастви РКЦ майже як стовідсоткову гарантію її *польськості*. Такий підхід яскраво ілюструвала, зокрема, польська оцінка чисельності поляків на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст., згідно з якою усі католики на цих землях (305 тис.) автоматично зараховувалися до польського населення<sup>2</sup>. З цього ж погляду, католики Правобережної України (668 тис.) – *цілковито усі були поляками*<sup>3</sup>.

Російська ж сторона, зацікавлена в деполонізації українських земель, релігійний чинник відсувала на другий план, кладучи в основу мовний критерій. Відтак, згідно даних імперської статистики за 1912 р., у Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторстві із 762 тис. католиків поляки становили лише половину і майже стільки ж (49,5 %) – українці, або, як їх іменувало російське чиновництво, – малороси<sup>4</sup>.

Така нарочита “українізація” католиків не могла бути застосована, при всьому навіть бажанні російських властей, щодо римо-католицького духовенства – чи не найбільш національно свідомої та активної категорії польської спільноти. Через це національний склад ксьондзів дивовижно відрізнявся від аналогічних показників їхньої пастви: із 309 римо-католицьких священників вказаних губерній 283 (91,5 %) відносили себе до поляків і лише 7 (2,2 %) – до українців<sup>5</sup>.

Державний апарат імперії Романових сприймав РКЦ як конкурента офіційного православ'я, оплот борців за відродження Польщі та засіб полонізації підданих російської корони. Цим пояснюється те, що в полі зору чиновників різних щаблів перебували найрізноманітніші аспекти діяльності РКЦ, аж до подробиць приватного життя ксьондзів. Напередодні Першої світової війни російські спецслужби попереджали столицю про те, що поляки-католики вважають себе не віропідданими царя, а полоненими ним, а тому й ворогами всього російського<sup>6</sup>. Із усіх верств польського населення охоронці російської

державності найпильніше стежили за духовенством, нарікаючи водночас на замкнутість католицької спільноти, що перешкождала добуванню необхідної інформації.

Часто у боротьбі із патріотично налаштованими ксьондзами доводилося відступати не тільки жандармам, але й чиновникам найвищих рангів – губернаторам і навіть керівництву МВД, хоча ніхто з них не сумнівався, що провідна роль у польському русі в імперії належить саме католицькому духовенству. За висловом тодішнього Волинського губернатора, католицькому кліру вдавалося *“бути непомітними і керувати водночас політикою”*<sup>7</sup>.

У переважній більшості духовенство РКЦ на Правобережній Україні складалося із вихідців із дрібної і середньої шляхти, яким ще в родинному колі прищеплювалися патріотичні почуття, любов до історичної Польщі й ненависть до російського царату. Остаточне шліфування громадянської позиції майбутніх ксьондзів відбувалося у стінах єдиної на всю Україну католицької духовної семінарії, що знаходилася у м.Житомирі, де, як згадували її вихованці, культивувалися *“національні почуття, внаслідок чого кожний випускник вважав себе польським патріотом”*<sup>8</sup>.

Вироблений за студентські роки, опозиційній щодо імперської адміністрації, лінії поведінки ксьондзи не зраджували й під час своєї пастирської діяльності, хоча одночасно з посвяченням у сан змушені були присягати на вірність цареві.

Польські ідеали повсюдно пропагувалися ними з костельних амвонів, а також через діяльність релігійних братств і товариств віруючих, що організовувалися фактично при кожній римо-католицькій парафії на терені Правобережної України. Молодіжні гуртки при костьолах мали на меті не лише поширення й зміцнення віри, але й були водночас дієвим засобом проти впливу російської школи. Священники, керуючи такими гуртками і товариствами, мали можливість впливати через них на всю польську спільноту, самі залишаючись недосяжними для поліцейсько-каральних органів.

Незважаючи на офіційну заборону, практично при кожному костьолі діяли таємні польські школи і просвітницькі товариства. Вчителі для цих шкіл теж готувалися у таємних католицьких монастирях.

Римо-католицьке духовенство чинило опір укладанню змішаних шлюбів католиків і православних, вважаючи це способом денаціоналізації поляків і маючи в цьому рацію, оскільки, згідно імперського законодавства, нащадки від змішаного подружжя в обов'язковому порядку охрещувалися за православним обрядом. Захист польських ідеалів здійснювався ксьондзами надзвичайно ревно і безкомпромісно. Траплялося, що душпастирі бойкотували тих парафіян, які підтримували добросусідські стосунки із своїми православними земляками<sup>9</sup>.

На відміну від XIX ст., коли кожний сплеск національно-визвольних змагань поляків (повстання 1830 – 1831 та 1863 – 1864 рр.) завершувався не лише збройним придушенням повстанців, але й серією репресивних заходів царату проти РКЦ – закриттям монастирів і костьолів, депортацією багатьох священнослужителів і навіть єпископів вглиб імперії, скасуванням окремих церковно-адміністративних одиниць (єпархій, деканатів, парафій), згортанням системи підготовки кадрів для РКЦ, – на початку XX ст. взаємини світської влади і РКЦ аж до 1917 р. не затьмарювалися подібними катаклізмами.

Державна влада не ставила собі за мету цілковито викоринити РКЦ з російського ґрунту, зважаючи на міць і вплив цієї релігійної організації, її поважний міжнародний статус, і не піддаючи сумніву її засадничу корисність для суспільства. Дім Романових, вдаючи із себе покровителя католиків, намагався перетворити РКЦ, за прикладом православ'я, у частину державного апарату, слухняне знаряддя власної політики. Хоча у взаєминах держави і РКЦ постійно залишався конфліктогенний фермент – приналежність до цієї конфесії поляків, які не полишали сподівань на відродження Польщі, католицизм на теренах Російської імперії, в тому числі в її українських землях, міг існувати.

Після 1917 р. бурхливі революційні події і війни, зміна суспільного ладу і підпорядкування України московському більшовицькому центрові неминуче вплинули на становище РКЦ. Політичний клімат радянської України із самого початку не сприяв розвою цієї конфесії.

Окрім того, що правляча партія більшовиків розпочала будівництво засадничо атеїстичної держави, в якій взагалі не передбачалося місця для будь-якої релігії та церкви, згубний вплив на подальшу долю РКЦ в Україні справила польсько-радянська війна 1920 р. Послідовники католицизму не могли сподіватися хоча б на найменше послаблення тиску з боку влади. Це стосувалося як окремих представників віруючих та кліру, так і релігійних об'єднань, незалежно від національності їхніх членів. Для католиків-поляків теж не робилося винятку, оскільки вони як громадяни УСРР повинні були облаштовувати своє церковне життя виключно у межах радянського законодавства<sup>10</sup>.

Сфера впливу духовенства на віруючих за роки радянської влади значно звузилася, особливо за рахунок відокремлення школи від церкви. Ксьондзи, втративши можливість провадити патріотичне виховання через мережу польських шкіл, продовжували впливати на свідомість віруючих з амвонів, через релігійні гуртки та під час особистого спілкування з парафіянами. При цьому неодмінно нагадувалося, що віруючі є не тільки католиками, але й поляками.

Однак самі ксьондзи визнавали, що в багатьох селах їхніх парафій католицька людність відчувається

і називає себе не поляками, а “українцями римської віри”, а відтак проводити серед них роботу в польсько-патріотичному дусі надзвичайно важко.

Проблема “українців-католиків” не залишалася поза увагою влади. У 1925 р. було створено спеціальну комісію НКВС УСРР, до якої увійшли також представники інших зацікавлених відомств – Центральної комісії нацменшин при ВУЦВК та трьох окривконкомів Поділля, де мешкала ця своєрідна категорія населення, – Кам’янець-Подільського, Могилів-Подільського і Проскурівського. Перед комісією Політбюро ЦК КП(б)У поставило наступне завдання: “Встановлення ступеня запровадження в життя принципової лінії з питання про українців-католиків на прикладі конкретних заходів, а також способів ліквідації непорозуміння на цьому ґрунті”<sup>11</sup>.

Згадані “непорозуміння”, як вважав партійний центр, полягали у відсутності єдиного підходу до цієї проблеми з боку місцевих органів влади. Місцева більшовицька адміністрація і в середині 20-х років продовжувала виконувати антипольські настанови свого керівництва періоду війни 1920 р., ще не засвоївши тонкощів нової “принципової лінії партії” щодо нацменшин, поєднаної з політикою “українізації” українців. Поєднання гасел толерування польської національної меншини із закличками до боротьби з полонізацією українського населення збивало з пантелику місцеве керівництво, яке звикло до прямолінійності й не було готове до кон’юнктурного балансування на протилежних гранях національної політики.

Якщо раніше більшовицьке керівництво загалом погоджувалося із ототожненням понять “католик” і “поляк”, то інструкція ЦКНМ, розіслана в серпні 1924 р., свідчила вже про корінну зміну поглядів на цю проблему: “Здійснюючи політику спольщення своїх парафіян, костьол в корисливих цілях досяг зміцнення уявлення про рівнозначність понять “католик” і “поляк”; із змішуванням цих понять губкомісіям (національних меншин – Н.Р.) доведеться через це неодноразово зустрічатися”<sup>12</sup>. Цим самим було заявлено як про заперечення віросповідного критерію при визначенні національної приналежності громадян, так і про посилення жорсткості позиції владних структур щодо РКЦ. На католицьке духовенство покладалася вина не лише за полонізацію українців, але й гальмування процесів радянзації польської нацменшини.

Відтак на ґрунті розмитості національної ідентичності значної частини римо-католиків Поділля гостро поставала проблема “українців-католиків” і два протилежні ракурси її оцінки. Тамтешнє католицьке духовенство беззастережно вважало всіх своїх парафіян поляками, дотримуючись вже згаданого засадничого принципу – “поляк – це католик, а католик – це поляк” – і не беручи до уваги асиміляційний вплив на польську спільноту українського оточення і відповідно – історичну (подовж віків) полонізацію тамтешньої української людності.

Більшовицьким же провідом УСРР такий погляд, насамперед внаслідок причин політичного характеру, категорично не сприймався і релігійний критерій принципово не визнавався основою національної диференціації населення. Повністю успадкувавши в цьому відношенні позицію російського самодержавства, радянські владні структури стосовно поляків та українців-католиків воліли визнавати пріоритет мовної ознаки, свідомо ігноруючи, не визнаючи або ж недооцінюючи інші риси національної ідентичності (традиції, міфи, історичну пам’ять, спільність культури тощо). Існував прямий зв’язок політики держави щодо РКЦ із особливостями національного складу католиків, значну частину яких становили поляки. Офіційний курс “українізації” корінного і “коренізації чужоземного населення”, проголошений більшовиками у 1923 році, впродовж 20-х років служив для РКЦ своєрідним оберегом від репресій. Однак зміни внутрішньої політики, що відбулися на зламі 20 – 30-х років, перетворили національну ознаку в обставину, що ускладнила життя її носіїв і послужила каталізатором антикатолицьких заходів.

<sup>1</sup>Див.: Свод законов Российской империи. – Т. XI, ч. I. – Изд. 1896 г. Продолжение 1906 г.

<sup>2</sup>Walewski W. Wspomnienia o Podolu // Pamietnik Kijowski. – Londyn, 1966. – Т. III. – S. 16 – 17.

<sup>3</sup>Bardach J. Polacy na Prawobrzeznej Ukrainie w XIX w. w swietle badan Daniela Beauvois // Przegląd Wschodny (Warszawa). – Т. III. – Zeszyt 2 (10). – 1994. – S. 330.

<sup>4</sup>ЦДА України у м. Києві, ф. 442, оп. 862, спр. 90, арк. 33 – 37 зв.

<sup>5</sup>Там само.

<sup>6</sup>Там само, спр. 244, арк. 2 – 3.

<sup>7</sup>Там само, арк. 18.

<sup>8</sup>ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 52795, арк. 33.

<sup>9</sup>ЦДА України у м. Києві, ф. 1600, оп. 1, спр. 390, арк. 42.

<sup>10</sup>ЦДАВО України, ф. 8, оп. 1, спр. 817, арк. 185 – 185 зв.

<sup>11</sup>Там само, ф. 413, оп. 1, спр. 99, арк. 90.

<sup>12</sup>Там само, арк. 10.